

TANUM: Det var vesentlig dyrere å bygge i stein enn i tre, men kirken hadde god økonomi. Steinbyggerne var spesialister som reiste fra sted til sted. De hadde kunnskap om stein og nødvendige ferdigheter. Omtrent halvparten av de ca. 300 steinkirkene som ble bygget i middelalderen står fortsatt. Tanum kirke i Bærum er blant de eldste. Den er bygget mellom 1100 og 1130.

Stein i veggene

Siden tidenes morgen har stein vært et viktig byggemateriale i Norge. Men det var med kristningen av Norge at steinbyggerkunsten slo ut i blomst. Utenlandske håndverkere ble brakt til landet for å bygge kirker, klostre og bispegårder. Omtrent samtidig lærte man å bruke kalkmørtel som bindemiddel til muringen. Fortsatt bygges det med stein, men helst i offentlige bygg.

STAVANGER: I Stavanger finner man den eldste domkirkene i landet. Arbeidet ble påbegynt på begynnelsen av 1100-tallet, sannsynligvis da Stavanger ble bispesete i 1125. Opprinnelig var dette en romansk steinkirke, og selve kirkeskipet har en beskjeden, enkel utforming. Men arbeidene strakk seg over mange tiår, og den monumentale østfasaden er bygget i gotisk stil på slutten av 1200 tallet. Enkelte av detaljene ligner dem man finner i domkirken i Glasgow, og det er stor sannsynlighet for at det har vært brukt håndverkere fra de britiske øyer.

TEKST OG FOTO: NINA GRANLUND SÆTHER

HAMAR: Domkirken i Hamar stod ferdig i 1200 etter en ca. 50 år lang byggeperiode. I dag er det bare ruiner igjen etter at svenskene ødela kirken under den nordiske syvårs-krigen i 1567. Men heller ikke stein er evigvarende. Fuktighet og frost gjorde at steinene av finhogd mjøskalk forvitret, og i 1985 ble ruinene pakket inn i plast. Noe måtte gjøres hvis restene av middelalderbygget skulle bevares. Løsningen ble et vernebygg av glass, tegnet av arkitektene Lund og Slaatto. Det stod ferdig i 1998.

GRAN: Steinhuset på Granavollen, rett ved søsterkirkene, er den eneste ikke-kirkelige steinbygningen fra middelalderen på landsbygda i Norge. Hva det har vært brukt til, og hvem som eventuelt bodde her er en gåte. Bygget er i tre etasjer. Nederst er det en kjeller med tønnevelv og et beboelsesrom. I første etasje er det et større kammer, og øverst er det en eneste stor sal.

OSLO: Også kongene bygde i stein, både borger og kongelige residenser. Impulser fikk de fra utlandet. Akershus festning og slott ble påbegynt ca. år 1300 og stod ferdig i 1308. Deler av slottet brant i 1537. Det ble gjenoppbygget relativt raskt, men festningen ble videre utbygd helt frem til 1690-årene.

HALDEN: På grunn av uroligheter var de dansk-norske kongene mest opptatt av å bygge festningsverk. Fredrik III så nødvendigheten av en ny og sterk festning ved grensen da Båhuslen ble svensk område. Fredriksten ble påbegynt i 1660-årene. Festningsmuren ble bygd av stein og kalkmørtel som en kistemur. Det ble murt en ytre og en indre vegg, og mellomrommet ble fylt med stein og kalk. Steinene som ble brukt trengte da bare å ha én plan flate. Festningen i Halden ble beleiret hele seks ganger, men aldri inntatt.

KRISTIANSAND: 31 år etter at kong Christian IV av Danmark hadde grunnlagt Kristiansand, stod Christiansholm festning ferdig. Festningen har en diameter på 35 meter, og de massive steinmurene er fem meter tykke. Åtte av i alt 62 bronsekanoner som festningen var utstyrt med, står fortsatt. Festningen har bare vært i kamp en gang, da engelskmennene angrep byen i 1807.

SØR-FRON: Mellom 1350 og 1700 ble det ikke bygget en eneste steinkirke her i landet, og mye av den håndverkskunnskapen som var ervervet i middelalderen gikk tapt. De neste hundre årene ble det bare bygget ni steinkirker. Den særpregede åttekantete kirken i Sør-Fron fra 1792 er bygget i louis seiz-stil. Veggene er murt opp av skifer som ble satt på flasken med kalkmørtel og leire som binde-middel. Veggene ble så pusset med kalkmørtel. Hjørnene ble pusset og malt så de skulle se ut som kleberstein.

ARENDALE: Den vanligste bygge-
måten i Norge har vært å lage en
grunnmur av stein, og så bygge et
hus av tre oppå muren. Løs stein ble
samlet inn fra inn- og utmark. Det
kunne være nødvendig å slå av biter
på enkelte av steinene for å få dem
til å passe, og tidvis brukte man små
steinfliser for å få enkelte steiner
til å ligge støtt. Høye steinkjellere
kunne brukes til lagring av varer, i en
viss grad også som bosted. Denne
kjelleren ligger på Tyholmen. Her
bodde mange av Arendals velstående
kjøpmenn på 1700- og 1800-tallet.

ASKER: Jo flere rette sider en stein hadde,
desto bedre. Etter hvert ble det mer vanlig å
bygge murer av stein som var kilt og hogd.

Jevne sider ga best resultat. Som regel ble
stein hentet fra lokale brudd. Om Venskaben
fra 1905, som ble bekostet av en kvinnefor-
ening, står det: "Granitten til grunnmur og
trapp fikk damene tigget til seg hos gårdbru-
ker Anders Borgen. Han hadde nok av den, i
Vardåstraktene, lyserød og fin." Utover på
1900-tallet ble det også mer og mer vanlig
med sement som bindemiddel.

BERBY: Bygg av stein
hadde mange fordeler.
Hadde man tilgang på
stein og håndverkere
som behersket kunsten,
var det derfor ikke uvan-
lig å bygge enkelte hus på
gårdene i stein. På Berby
herregård innerst i Idde-
fjorden ligger det et
gammelt steinhus som
ble benyttet som grise-
hus frem til ca. 1960.
Den opprinnelige läven
som lå i forlengelsen av
dette bygget, var satt
opp i 1808. Steinhuset
kan være bygget da, om
det ikke er enda eldre.

VENDALEN I: Det ligger mye løs stein i fjellet. Derfor har det mange steder vært naturlig å bruke stein når man har bygget seterhus. Hadde man tilgang på skifer, ble jobben enklere. Tykke vegger ble murt opp uten bindemiddel. Taket kunne også være av steinheller.

VENDALEN II: De store skiferhellene i denne seterbu fra 1700-tallet er festet til tømmerveggene under med spiker eller stifter. Steinhellene er brukt som kledning for å beskytte mot vind og vær. Vedlikeholdet ble også mindre. Ofte kledde man bare de mest utsatte endeveggene på denne måten.

LISTA: Fyrtårnet på Lista er 34 meter høyt. Det er bygget av hugget stein i 1836. Opprinnelig stod det tre slike tårn her, men steinene i to av dem ble tatt ned for å brukes på nytt ved Halten på Trøndelagskysten. Fyr som var bygget i hogget stein holdt seg svært godt sammenlignet med fyr som var bygget av tegl. Teglsteinene trakk vann, og murveggene ble sprengt i stykker av frost og kulde.

JOMFRULAND: Man tager hvad man haver, skrev Hanna Winsnes. På Jomfruland har man rullestein. Den syv kilometer lange og en kilometer brede øya ytterst i Kragerøskjærgården er en isbremorene hvor steinene er slipt til av havet gjennom tusener av år. Flere av hyttene her er bygget av rullestein.

ASKER: Det er sjelden stein brukes som bærende element i dag. Langt oftere blir steinen saget opp i mindre biter eller plater og brukt som dekor. Skifer har i mange år vært brukt til å forblende murer av betong eller leca.

ASKER: De senere årene er det blitt mer vanlig å se nye tørrsteinsmurer, både i offentlige og private bygg, ofte i kombinasjon med glass og tre. Dette gamle tømmerhuset har fått nytt påbygg med stavpanel. Dobbelgarasjen, som er lagt inn i terrenget, har fått en tørrsteinsmur hvor flat stein ligger tett i tett. Tilsvarende mur er bygget i hagen på nedsiden av huset. Foto: Didrik Sæther.

